

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

САМОТУГА АНДРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 342.7

**ОСОБИСТІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ У США
ТА ЇХ ЗАХИСТ ПОЛІЦІЄЮ**

Спеціальність 12.00.02 – конституційне право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор
ФРИЦЬКИЙ Олег Федорович,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ МВС України,
професор кафедри конституційного
та міжнародного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
КОЛОДІЙ Анатолій Миколайович,
Київський національний університет
внутрішніх справ МВС України,
начальник кафедри конституційного права

кандидат юридичних наук, доцент
МЯЛОВИЦЬКА Ніна Анатоліївна,
юридичний факультет Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри конституційного
та адміністративного права

Захист відбудеться 5 жовтня 2007 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 3 вересня 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.Р. Біла

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Побудова в Україні демократичної, соціальної, правової держави має на меті створення належних умов для всебічного розвитку й самореалізації людини, яка визнана в Конституції найвищою соціальною цінністю, а захист її прав і свобод є головним обов'язком держави. Важливість конституційних особистих прав і свобод людини передбачає вжиття заходів, спрямованих на їх захист від втручання насамперед держави, органи та посадові особи якої найчастіше порушують ці права, про що свідчать зростання кількості звернень, зокрема громадян України, за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових інстанцій, щорічні доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та результати моніторингу стану справ у цій галузі, що здійснюється міжнародними правозахисними організаціями стосовно України.

В науці конституційного права залишаються недостатньо визначеними теоретичні засади захисту особистих прав і свобод людини; науковці неоднозначно визначають їхні поняття та зміст. Незважаючи на те, що, починаючи з другої половини 1980-х рр. у вітчизняній правовій науці отримала засудження попередня практика декларативності прав і свобод людини, підпорядкування їх інтересам держави та існуючій на той час ідеології, інтерес до проблем прав і свобод людини найчастіше супроводжувався їх звеличуванням та ідеалізацією, без критичного аналізу, що було зумовлено браком джерельної бази щодо дослідження досвіду зарубіжних країн. Сьогодні в результаті активних інтеграційних процесів з'являється можливість накопичувати, аналізувати й використовувати передовий міжнародний досвід для створення в державі ефективних гарантій прав і свобод людини, зокрема шляхом реформування та вдосконалення правоохоронної діяльності.

Місце і роль правоохоронних органів щодо захисту конституційних прав і свобод людини отримали висвітлення у працях багатьох вчених-юристів, в яких зверталася увага на важливість використання в Україні зарубіжного досвіду у цій сфері і, зокрема, на порівняльній основі.

Так, особливий інтерес для дослідження становить роль поліцейської діяльності щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини в такій розвиненій демократичній державі, як Сполучені Штати Америки, де ця діяльність, пройшовши тривалий і непростий шлях розвитку, переконливо доводить свою ефективність і користується належним рівнем підтримки та довіри народу.

Діяльність поліції зарубіжних країн, у т.ч. США, вже отримала висвітлення у правових дослідженнях українських і російських вчених. Проте їхні праці стосувалися питань організації діяльності та кадрового забезпечення правоохоронних органів, що є предметом іншої галузі – адміністративного права.

Захист же правоохоронними органами зарубіжних країн саме конституційних особистих прав і свобод людини залишається актуальною проблемою, на вирішення якої спрямоване дане дослідження і, зокрема, особливостей їх захисту поліцією в окремо взятій країні – США.

Теоретичну базу дослідження складають положення та висновки, що містяться в роботах вітчизняних вчених: О.М. Бандурки, В.О. Боняк, В.В. Букача, О.Б. Горової, С.Г. Грицкевича, М.М. Гуренко, В.О. Демиденка, О.В. Домбровської, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, В.В. Кравченка, Л.М. Липачової, О.В. Марцеляка, О.В. Негодченка, А.Ю. Олійника, М.П. Орзіха, Ж.М. Пустовіт, О.В. Пушкіної, П.М. Рабіновича, В.О. Ріяки, А.В. Савченка, О.Ф. Скакун, В.Я. Тація, О.Ф. Фрицького, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, В.М. Шаповала, І.О. Шумака; російських авторів: М.В. Баглая, К.С. Бельського, В.В. Бойцовой, О.А. Лукашової, В.С. Нерсисянца, В.М. Ніколайчика В.А. Сергєвніна, Ю.І. Стецовського, Д.Д. Шалягіна, В.М. Шумилова та ін., а також зарубіжних дослідників: О. Вільсона, С. Вокера, Р. Давіда, Т. Джурканіна, Е. Джинджер, В. Леонарда, Дж. Сколніка, Р. Трояновича, Ф. Шмоллегера та ін.

Практичну основу дослідження складають конституційне законодавство та нормативні акти України і США у сфері конституційних особистих прав і свобод людини, а також емпіричні відомості щодо діяльності поліції США.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2003–2006 рр., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 15.10.2003 р. № 1609, Пріоритетних напрямків дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004–2009 рр. (п. 10 “Нормативно-правове забезпечення захисту прав і свобод людини в діяльності ОВС”), затверджених наказом МВС України від 05.07.2004 р. № 775, Програми формування позитивного іміджу міліції на 2003–2007 рр., схваленої рішенням колегії МВС України від 10.01.2003 р. № 1 км/1, Плану науково-дослідної роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ на 2007 р. (розд. 1. “Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ”, п. 5.11 розд. 5 “Дисертаційні дослідження”), тематики наукових досліджень кафедри конституційного та міжнародного права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ – „Захист прав і свобод людини в Україні”.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є комплексний науковий аналіз теоретичних і нормативних аспектів становлення, розвитку та функціонування конституційного інституту особистих прав і свобод людини у США, ролі поліції в їх захисті, надання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері нормативно-правового регулювання цього

інституту та використання досвіду поліції США в діяльності органів внутрішніх справ України щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини.

Для досягнення мети дослідження сформульовано такі його задачі:

проаналізувати сучасні наукові підходи до поняття конституційних особистих прав і свобод людини, з'ясувати їх зміст, склад та місце в загальній системі прав і свобод людини;

проаналізувати чинники й передумови становлення, розвитку та нормативно-правового закріплення конституційних особистих прав і свобод людини у США, їх сучасний стан та співвідношення з міжнародно-правовими актами в галузі прав людини;

визначити гарантії конституційних особистих прав і свобод людини у США;

охарактеризувати процес розвитку поліцейської діяльності у США у взаємозв'язку з необхідністю захисту конституційних особистих прав і свобод людини в Україні;

з'ясувати особливості конституційно-правового механізму захисту поліцією США конституційних особистих прав і свобод людини;

проаналізувати й систематизувати функції, методи та форми діяльності, властиві поліції США щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини;

з'ясувати характер відповідальності працівників поліції за діяльність щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини у США;

викласти пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та визначити перспективні напрямки використання досвіду поліції США в діяльності органів внутрішніх справ України щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин у сфері становлення, функціонування й розвитку інституту конституційних особистих прав і свобод людини у США.

Предметом дослідження є конституційно-правовий механізм захисту конституційних особистих прав і свобод людини поліцією США.

Методи дослідження. Для з'ясування поняття та особливостей інституту конституційних особистих прав і свобод людини у США та їх захисту поліцією застосовувалася система сучасних наукових методів пізнання. Серед них: метод системного аналізу – з метою зіставлення різних підходів до тлумачення основних понять у сфері конституційних особистих прав і свобод людини та їх захисту поліцією; структурно-функціональний метод – з метою аналізу елементів змісту конституційних особистих прав і свобод людини, класифікації нормативно-правових засад, функцій, методів і форм діяльності поліції,

відповідальності працівників поліції США за діяльність щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини; історико-правовий метод – з метою дослідження генезису інституту особистих прав і свобод людини у США та розвитку діяльності поліції в системі конституційно-правових гарантій їх захисту; компаративний метод – з метою здійснення на галузевому рівні та на рівні правових інститутів порівняльного аналізу правових норм і явищ в Україні та США у сфері конституційних особистих прав і свобод людини та їх захисту правоохоронними органами. Використання формально-логічного методу надало можливість сформулювати пропозиції та визначити перспективні напрямки вдосконалення конституційно-правових гарантій захисту конституційних особистих прав і свобод людини в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, присвяченим теоретичним і практичним питанням, пов'язаним з аналізом конституційних особистих прав і свобод людини у США та особливостей їх захисту поліцією, з метою використання цього досвіду органами внутрішніх справ у процесі захисту конституційних особистих прав і свобод людини в Україні.

Здійснене дослідження дозволило сформулювати та обґрунтувати нові наукові положення, що виносяться на захист:

уперше:

обґрунтовано пріоритетне значення особистих прав і свобод людини в системі її конституційних прав і свобод, уточнено їхній зміст і склад стосовно правової системи США;

визначено внутрішні та зовнішні фактори становлення, розвитку й функціонування конституційного інституту особистих прав і свобод людини у США, його співвідношення з нормами міжнародно-правових актів (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права та ін.);

охарактеризовано процес становлення й розвитку поліції США як інституту, спрямованого на забезпечення дієвості конституційно-правового механізму захисту прав і свобод людини, та його взаємозв'язок з необхідністю захисту конституційних особистих прав і свобод людини в Україні;

визначено види конституційних особистих прав і свобод людини у США, що захищаються саме поліцією, виходячи з аналізу нормативно-правової бази і практики її діяльності;

удосконалено:

положення щодо можливості використання досвіду поліції США щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини у системі регулювання діяльності органів внутрішніх справ України;

понятійний апарат щодо правоохоронної діяльності у сфері захисту

конституційних особистих прав і свобод людини (“комунальне поліціювання”, “поліцейська допомога”, “поліцейська дискретність”);

набули подальшого розвитку:

аргументи на користь перейменування в Україні міліції на поліцію, в тому числі удосконалення захисту конституційних особистих прав і свобод людини;

пропозиції щодо вдосконалення в Україні інституту відповідальності працівників органів внутрішніх справ за діяльність щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини через внесення змін і доповнень до Закону України “Про міліцію” та „Положення про Міністерство внутрішніх справ України”.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблені положення, висновки і пропозиції, викладені в роботі, можуть бути використані у:

процесі нормотворчості – для вдосконалення законодавства щодо діяльності органів внутрішніх справ України у сфері захисту конституційних особистих прав і свобод людини;

практичній діяльності правоохоронних органів України – для оптимізації організації та планування роботи, професійної підготовки та підвищення кваліфікації персоналу, зокрема у рамках міжнародного співробітництва;

науково-дослідній роботі – для подальшого аналізу та поглибленого дослідження загальних і специфічних тенденцій розвитку інституту конституційних особистих прав і свобод людини та їх захисту правоохоронними органами в інших країнах і регіонах світу;

навчальному процесі юридичних вищих навчальних закладів – для викладання дисциплін і курсів: “Конституційне право України”, “Історія держави та права зарубіжних країн”, “Державне право зарубіжних країн”, “Права і свободи людини”; при підготовці нових розділів підручників та навчальних посібників, присвячених поліції зарубіжних країн.

Апробація результатів дослідження. Викладені в дисертації теоретико-правові ідеї та наукові положення оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських, регіональних та міжвузівських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, серед яких: “Проблеми забезпечення особистої безпеки працівників ОВС та представників громадських формувань під час охорони громадського порядку” (м. Донецьк, 2004), “Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні” (м. Львів, 2005 р.), „Формування правової системи в Україні на сучасному етапі” (м. Дніпропетровськ, 2005 р.), “Світовий досвід підготовки поліцейських та його впровадження в Україні” (м. Дніпропетровськ, 2006 р.), “Захист прав людини: національний та міжнародний досвід” (м. Дніпропетровськ, 2006 р.); „Актуальні проблеми захисту прав, свобод та законних інтересів громадян

України в процесі здійснення правоохоронної діяльності в сучасних умовах” (м. Донецьк, 2006).

Публікації. Основні теоретичні і практичні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у десяти наукових статтях, шість з яких опубліковані у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань, затвердженого ВАК України.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, що включають сім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 230 сторінок, у тому числі список використаних джерел, що включає 272 найменування, – 22 сторінки і 6 додатків – 7 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, висвітлено зв’язок роботи з науковими програмами, планами й темами; визначено мету і задачі дослідження, його об’єкт і предмет, охарактеризовано наукову новизну одержаних результатів та їх практичне значення; подано відомості про апробацію основних положень дослідження, його структуру та обсяг.

Перший розділ “Зміст особистих прав і свобод людини у США та їх гарантії” складається з трьох підрозділів, присвячених загальним питанням особистих прав і свобод людини; передумовам становлення, розвитку та процесу конституційного закріплення особистих прав і свобод людини у США; їх гарантіям.

У *підрозділі 1.1. “Поняття, склад особистих прав і свобод людини”* висвітлено сучасні підходи до розкриття змісту особистих прав і свобод людини на підставі як міжнародно-правових актів – Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права тощо, так і національно законодавства. На цій підставі з усього комплексу прав і свобод виокремлюються три найбільші групи: особисті; політичні; економічні, соціальні та культурні. Серед них особисті права віднесено до основних, решту – до похідних, що конкретизують і доповнюють першу групу.

Відзначається, що особисті права і свободи людини завжди виносяться в переліку прав і свобод на перше місце, що свідчить про їх пріоритетне значення у структурі конституційно-правового статусу особи.

Наголошується на розбіжності поглядів щодо співвідношення понять “особисті” та “громадянські” права, які в одних випадках ототожнюються, що означає реалізацію “особистих” прав в умовах “громадянського” суспільства, в

інших – розрізняються, виходячи з належності “громадянських” прав тільки “громадянам” певної держави. У зв’язку з неоднозначним тлумаченням у вітчизняній та американській юридичній науці поняття громадянських прав запропоновано використовувати в науковому обігу термін „особисті права і свободи людини”.

Розширено склад особистих прав і свобод людини, до якого віднесено: право на життя, повагу до гідності, свободу та особисту недоторканність, недоторканність приватного та сімейного життя, недоторканність житла, свободу світогляду та віросповідання, приватну власність, здоров’я та здорове довкілля, свободу думки і слова, освіту як на вільний розвиток особистості, користування рідною мовою, свободу пересування та вибір місця проживання, вказувати/не вказувати свою національність, конфесію, партійну та іншу групову належність.

Підрозділ 1.2. “Передумови становлення особистих прав і свобод людини у США, їх розвиток та конституційно-правове закріплення” присвячено дослідженню генезису інституту особистих прав і свобод людини у США.

До зовнішніх передумов розвитку інституту особистих прав і свобод людини у США віднесено: філософсько-правову спадщину західноєвропейських мислителів періоду Просвітництва та Нового часу, засновану на юснатуралістичній доктрині прав людини; нормативно-правові документи різних історичних епох, що закріплювали правовий статус індивіда з наголосом на його особистих правах і свободах (Велика Хартія Вільностей, Акт “Habeas Corpus”, британський Білль про права, Петиція про права). Серед зовнішніх чинників найбільший вплив мали: перші поселення-колонії, члени яких були переважно релігійними дисидентами, які змушені були шукати притулку на нових землях і згодом організували там своє суспільно-економічне життя на засадах релігійної та економічної свободи й громадівського самоврядування; безпосередній вплив американської політико-правової думки (Т. Джефферсон, А. Гамільтон, Б. Франклін, Дж. Медісон, Дж. Адамс) на процес нормативно-правового втілення в країні ідеї природних прав людини.

Звернуто увагу на те, що процес розвитку природних прав людини супроводжувався боротьбою за незалежність колоній від англійського панування. Серед перших правових актів, що поєднували в собі ці обидва принципи, відрізняються місцеві хартії, декларації та конституції окремих штатів. Першим документом загальнонаціонального рівня, в якому втілилися ідеї природних прав людини у поєднанні з принципами народного суверенітету, прийнято вважати Декларацію незалежності США 1776 р.

Зазначається, що норми стосовно прав і свобод людини не отримали свого закріплення у Конституції США 1778 р., оскільки її автори, виходячи з юснатуралістичної доктрини прав людини, не вважали за необхідне формально

закріплювати ці права, мотивуючи це тим, що будь-який офіційний перелік прав і свобод заздалегідь підлягає певному обмеженню та довільному тлумаченню.

Констатується, що центральне місце в системі нормативно-правових актів у сфері прав і свобод людини у США посідає Білль про права 1791 р. – перші десять поправок до Конституції, в яких отримали своє закріплення насамперед особисті права і свободи людини (свобода слова й віросповідання; право захищати своє життя від посягань за допомогою зброї; право на недоторканність житла; особиста недоторканність, таємниця листування) та їх гарантії (судовий захист; неможливість бути двічі притягненим до відповідальності за одне й те саме правопорушення, право на належні процедури).

Наголошується на превалюванні у США внутрішнього законодавства над міжнародно-правовими актами та на порівняно більш вузькому обсязі проголошених прав і свобод людини, що у подальшому визначило саме ті види особистих прав і свобод людини, які захищаються саме поліцією.

Зроблено висновок, що створення конституційно-правових актів, які закріплювали особисті права і свободи людини, відбувався у США “знизу”: від правових актів на рівні громад – перших поселенців, пізніше – на рівні штатів і зрештою – до прийняття федеральної конституції та поправок до неї.

Підрозділ 1.3. “Гарантії особистих прав і свобод людини у США” містить характеристику загально-соціальних і юридичних гарантії конституційних особистих прав і свобод.

Доведено, що ефективність гарантії особистих прав і свобод людини залежить від рівня розвитку правових принципів та інститутів демократії, правотворчої атмосфери в суспільстві, рівня правового виховання й культури населення, стану економіки та рівня розподілу життєвих благ.

Автор дійшов висновку, що поряд з державою як центральним суб’єктом у системі гарантії конституційних особистих прав і свобод людини, важливу роль відіграють інститути громадянського суспільства (неурядові громадські правозахисні організації, засоби масової інформації тощо).

Пріоритетним видом юридичних гарантії конституційних особистих прав і свобод людини у США визначаються нормативно-правові, вперше закріплені у Біллі про права 1791 р., гарантії.

Зазначається, що однією з особливостей Конституції США та поправок до неї є відсутність конкретних гарантії права людини на життя і здоров’я. Водночас окремі її норми (II Поправка) дозволяють з метою захисту власного життя і здоров’я застосовувати заходи, спрямовані на позбавлення життя іншої особи.

Встановлено, що найважливішою конституційною гарантією права на свободу та особисту недоторканність людини є заборона на провадження обшуків та арештів без виданого у встановленому порядку ордера, що впливає

з вимог IV і V Поправок. IV Поправка отримала широке тлумачення у кількох судових рішеннях, що свідчить про факти порушення працівниками правоохоронних органів процедурних правил при проведенні обшуків, виїмок та арештів осіб у їхніх приміщеннях і транспортних засобах. V Поправка містить кримінально-процесуальні гарантії захисту конституційних прав і свобод людини. Зокрема, правило “належної правової процедури” включає право обвинуваченого на розгляд справи судом за участю Великого журі присяжних, право на юридичну допомогу адвоката, на примусовий виклик свідків захисту, право не свідчити проти себе та ін. Прийнятою 1866 р. XIV Поправкою було втілено положення щодо рівного для всіх американців захисту перед судом.

Обґрунтовується, що центральне місце в системі організаційно-правових гарантій захисту конституційних особистих прав і свобод людини у США посідає судова гілка влади, яка є надійним засобом охорони й захисту прав від їх порушення з боку правоохоронних органів країни.

Відзначається, що у США на федеральному рівні є відсутнім такий елемент захисту прав і свобод людини, як інститут парламентського уповноваженого з прав людини (омбудсмана).

Доводиться, що важливою складовою в системі організаційно-правових гарантій захисту конституційних особистих прав і свобод людини у США, поряд з офіційними органами (федерального, штатів та місцевого рівнів), існують інститути громадянського суспільства, до яких належать, громадські організації (у т. ч. правозахисні – „Американська спілка громадянських свобод”, „Міжнародна амністія” та ін.) і засоби масової інформації.

Розділ 2 “Конституційно-правовий захист поліцією США конституційних особистих прав і свобод людини”, який складається з чотирьох підрозділів, присвячено дослідженню генезису інституту поліції, правовим підставам її організації, конституційно-правовому механізму захисту нею конституційних особистих прав і свобод людини, особливостям відповідальності працівників поліції за діяльність щодо захисту цих прав і свобод.

У *підрозділі 2.1. “Генезис діяльності поліції щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини у США”* розкриваються особливості становлення й розвитку поліцейських сил країни у взаємозв’язку з необхідністю захисту конституційних особистих прав і свобод людини.

Виходячи із запропонованої американськими фахівцями періодизації (колоніальний, політичний, прогресивний, гангстерський, революційний, сучасний періоди) процесу розвитку поліції країни, зазначені періоди охарактеризовано у взаємозв’язку з проблемами захисту конституційних особистих прав і свобод людини.

Зазначається, що колоніальний період (XVII – перша пол. XIX ст.) є

передісторією формування професійних підрозділів поліції, попередниками яких були добровільні загони з числа переселенців, що захищали свої колонії від нападів індіанських племен і злочинців та розшукували й ловили рабів, які втікали. У середині XIX ст. в окремо взятих містах на британський взірєць були утворені уніформовані цілодобові патрулі, які започаткували собою професійну поліцію.

Констатується, що політичний період (друга пол. XIX ст.) характеризується тісними зв'язками між муніципальною політичною елітою та поліцією, коли остання використовувалася владою для забезпечення політичного контролю над населенням міст.

Обґрунтовується, що прогресивний період (20-ті рр. минулого століття) позначений активізацією заходів щодо вдосконалення фахової підготовки поліцейських на підставі доповідей конгресових і президентських комісій, які розслідували численні факти порушень поліцейськими конституційних особистих прав і свобод людини.

Відзначається, що гангстерський період (20-50-ті рр. минулого століття) пов'язаний з численними фактами корупції і зрадництва в поліції, втягненням її працівників у зв'язки з організованими злочинними угрупованнями, коли діяла XVIII Поправка до Конституції, якою заборонялося виготовлення і продаж в країні алкогольних напоїв. Наприкінці 50-х рр. урядом США було вжито кардинальних заходів щодо поліпшення якісного особового складу правоохоронних органів.

У свою чергу, революційний період (60-70-ті рр.) характеризується підвищенням громадянської активності американського суспільства, що підсилило процеси реформ у поліції США.

Наголошується, що сучасний період (кінець 70-х рр.) пов'язаний з такими новаціями, як повернення до класичного пішого патрулювання. У 80-ті рр. поліція змогла позбавитися багатьох негативних явищ. Однак, події 11 вересня 2001 р. та прийняття відповідних правових актів, що розширили повноваження поліції у боротьбі з тероризмом, поставили на порядок денний питання щодо балансу інтересів між державою та індивідом.

Історико-правовий аналіз розвитку інституту поліції США у подальшому визначає особливості правового регулювання, характер та обсяг функцій поліції різних рівнів юрисдикції щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини.

Підрозділ 2.2. “Конституційно-правовий механізм діяльності поліції США щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини” присвячено конституційно-правовому механізму захисту конституційних особистих прав і свобод людини поліцією США.

Досліджується джерельна база законодавчого закріплення повноважень поліції США не лише за видовою класифікацією, але й на юрисдикційній

основі – на федеральному рівні, на рівні окремо взятого штату й на рівні муніципального утворення.

Констатується, що провідне місце в системі федерального поліцейського законодавства США посідають Конституція 1787 р. та поправки до неї, оскільки вони формують таке важливе конституційно-правове джерело, як судові прецеденти, які є обов'язковими та визначальними в діяльності органів правопорядку.

На основі аналізу певних рішень Верховного суду США встановлено, що однією з найголовніших гарантій захисту людини від зловживань поліцією є судові прецеденти, які встановлюють процедури здійснення поліцейськими арешту, обшуку, виїмки, особистого огляду, під час яких обмежуються конституційні особисті права і свободи людини.

Зазначається, що у США на загальнофедеральному рівні є відсутнім єдиний нормативний акт щодо діяльності поліції. Її повноваження регулюються у відповідних розділах або статтях федеральних галузевих законів. Діяльність поліції федерального рівня регулюється також відомчими нормативними актами – інструкціями, наказами, настановами стосовно окремо взятих функцій поліції (адміністративно-патрульної, детективної та ін.).

З'ясовано, що нормативними актами, які регулюють діяльність поліції штатів та місцевих правоохоронних агентств, є конституції та закони відповідних штатів, окружне законодавство (для управлінь шерифів), міські хартії та поліцейські ордонанси місцевих департаментів.

У підрозділі 2.3. “Функції, методи та форми діяльності поліції щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини у США” визначено, що поліція США всіх рівнів юрисдикції виконує функції, які виявляються в її повноваженнях: патрульно-адміністративна, детективна, профілактична та спеціальна. Перші три є суто поліцейськими, а спеціальну, яка полягає у наданні поліцією широкого спектру послуг населенню, названо квазі-поліцейською.

Повноваження поліції реалізуються за допомогою форм (правові, організаційні та матеріально-технічні) і методів (загальні та конкретні) її діяльності. До правових форм віднесено правоустановчу, правоохоронну та правозастосовчу; до організаційних – внутрішньо-організаційні та зовнішньо-організаційні.

До загальних методів діяльності поліції віднесено переконання, безпосереднє керівництво, заохочення та примус; до конкретних – поліцейський нагляд, прямий поліцейський примус, поліцейська допомога та ін. Найбільш поширеним на сьогодні методом діяльності поліції у сфері захисту конституційних особистих прав і свобод людини є метод поліцейської допомоги.

Федеральним поліцейським підрозділам властиві функції щодо припинення, розкриття та розслідування злочинів і правопорушень, які посягають на державний лад, фінансово-економічну систему країни та екологічну безпеку, що є складовими системи захисту конституційних особистих прав і свобод людини. Правоохоронні органи штатів виконують завдання, пов'язані з безпекою на автошляхах та координацією діяльності й методичним забезпеченням місцевих правоохоронних агентств відповідного штату.

Патрульно-адміністративна функція та спеціальна функція (надання допомоги особам в екстремальних ситуаціях) є найбільш характерними для підрозділів місцевої поліції, які здійснюють значний обсяг повноважень у сфері захисту конституційних особистих прав і свобод людини, оскільки є найбільш наближеними та обізнаними щодо проблем місцевих мешканців.

Серед найбільш перспективних напрямів діяльності поліції США у сфері захисту конституційних особистих прав і свобод людини вважається науково обґрунтований напрям комунальної діяльності поліції (community policing), що полягає у встановленні партнерських відносин з місцевим населенням з метою профілактики правопорушень і надзвичайних подій, підвищенні якості життя (як результат такої діяльності) на території відповідної громади.

Робиться висновок, що характер та обсяг функцій, специфічність форм і методів діяльності поліції щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини визначаються рівнем юрисдикції відповідних органів правопорядку та особливостями їх законодавчого забезпечення, чисельністю та соціальною структурою населення певної території обслуговування.

У підрозділі 2.4. “Відповідальність та контроль за діяльністю поліції США у сфері захисту конституційних особистих прав і свобод людини” наголошено, що причиною для суворих обмежень прав поліції є побоювання американського суспільства узурпації влади та концентрації зайвих повноважень в одних руках. Через обмеження прав поліції суспільство прагне здійснити над нею свій контроль.

Зазначається, що владні повноваження, обов'язки та юрисдикція поліцейських суворо лімітовані законодавством, оскільки англо-американська правова традиція віддає пріоритет індивідуальним свободам особи в сукупності з активним суспільним контролем, у т. ч. над поліцією. В результаті такого підходу американська поліція сьогодні має високий ступінь децентралізації.

Відповідальність поліції США пропонується розглядати у вузькому і широкому значенні. У вузькому значенні відповідальність є адміністративною (дисциплінарною), цивільною та кримінальною, яка настає за невиконання, неналежне виконання, виявлену недбалість або відверте порушення поліцейськими конституційних особистих прав і свобод людини.

Встановлюється, що на сьогодні у США активно застосовуються цивільна

відповідальність поліцейських, яка тягне за собою обов'язок працівника поліції або його департаменту чи навчального закладу, в якому він пройшов професійну підготовку, компенсувати завдану особі шкоду внаслідок неправомірних дій чи бездіяльності.

Відповідальність у широкому значенні передбачає не лише юридичну, але й морально-політичну відповідальність поліцейських, а також їх підзвітність та підконтрольність. Суб'єктами контролю за діяльністю поліції США є керівництво поліцейських департаментів, державні органи (суд, президентські та сенатські комісії) і суспільство.

Відповідно до суб'єктів контролю, визначено такі його види: внутрішній (діяльність підрозділів внутрішніх розслідувань) та зовнішній (діяльність державних органів, громадських неурядових, правозахисних організацій, добровільних утворень поліцейських та мешканців територіальних громад, створення цивільних поліцейських академій, діяльність ЗМІ).

Зроблено висновок, що найбільш ефективним видом контролю за діяльністю поліції США щодо захисту конституційних прав і свобод людини визнається громадський, оскільки повною мірою здійснюється на місцевому рівні, що дозволяє враховувати суспільну думку і, в свою чергу, активізувати державний і внутрішньовідомчий контроль.

ВИСНОВКИ

На підставі отриманих результатів дослідження сформулювало такі **Висновки** і пропозиції:

1. Незважаючи на універсальність особистих прав і свобод людини, розвиваються вони у різних регіонах світу неоднаково, що зумовлено історією, традиціями, культурою, менталітетом та особливостями державно-правового й соціально-економічного розвитку нації, що у подальшому визначає особливості захисту тієї чи іншої категорії прав і свобод.

2. На розвиток інституту конституційних особистих прав і свобод людини у США суттєво вплинула зароджена в Західній Європі юснатуралістична доктрина прав людини. Розвиток інституту особистих прав і свобод людини у США зумовлений характером перших колоній, метою переселення яких на новий континент було прагнення звільнитися від переслідувань за релігійною ознакою на історичній батьківщині та організація суспільно-економічного життя на нових землях на засадах свободи та громадівського самоврядування як природного права людини, що у подальшому отримало законодавче оформлення у конституціях штатів, федеральній конституції та поправках до неї.

3. Єдиним нормативно-правовим актом США у сфері конституційних

особистих прав і свобод людини є Конституція США. Хоча у тексті самої Конституції не закріплено положення щодо прав і свобод людини взагалі, поправки до неї (Білль про права), які містять ці положення, є органічною частиною Конституції США, а отже, конституційні особисті права і свободи людини у США підпадають під захист всіх конституційно-правових актів країни, у тому числі рішень Верховного суду.

4. Найбільш дієвою та ефективною гарантією конституційних особистих прав і свобод людини у США є їх судовий захист. Не заперечуючи важливості ролі суду, поліція США здійснює найбільшу частку роботи щодо охорони правопорядку та боротьби зі злочинністю, а також допомоги людям в екстремальних ситуаціях, що є системою заходів, спрямованих на захист конституційних особистих прав і свобод людини.

5. Процес формування органів правопорядку у США, так само як і нормативного закріплення конституційних прав і свобод людини, відбувався “знизу” – від створення місцевих до штатівських та федеральних органів поліції. Історія розвитку поліції США пов’язана з проблемою конституційних прав і свобод людини та суспільною боротьбою за них. Ефективність захисту конституційних прав і свобод людини перебуває у тісному взаємозв’язку з фаховою освітою працівників поліції США, про що свідчать рішення президентських та сенатських комісій, в яких зверталася увага на незадовільний рівень підготовки поліцейських як на причину порушень ними прав людини.

6. У США відсутній єдиний нормативний акт стосовно регулювання діяльності поліції щодо захисту конституційних прав і свобод людини, що зумовлено децентралізованим характером її організації. Найважливішими нормативними актами у цій сфері є федеральна Конституція та наступні поправки до неї. Другим за значенням нормативно-правовим актом у цій сфері поліцейської діяльності є рішення Верховного суду. Встановлено перелік конституційних особистих прав і свобод людини, які є об’єктом діяльності поліції США (за ступенем значущості): право на життя, власність, свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, свободу совісті та віросповідання.

7. Функції, які здійснює поліція США щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини, об’єднані у дві групи: поліцейська (патрульно-адміністративна, детективна, профілактична) та квазі-поліцейська (спеціальна). Наголошено на подальшому еволюціонуванні в демократичному суспільстві функцій поліції у бік квазі-поліцейської, що здійснюється у тісній взаємодії з місцевим населенням та громадськими організаціями із залученням їх до правоохоронної діяльності через реалізацію різноманітних програм, що визначають новий напрямок діяльності поліції – комунальне поліціювання, суть якого полягає у перетворенні поліції з караючого органу на службу з надання

послуг та вирішення повсякденних проблем місцевого населення. Виходячи із сучасних завдань і функцій поліції щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини, вважається обґрунтованим перейменування в Україні міліції на поліцію, що передбачає також приведення національного законодавства з питань правоохоронної діяльності у відповідність до світових демократичних стандартів.

8. Поряд із захистом поліцією конституційних особистих прав і свобод людини у США мають місце порушення нею цих прав, особливо прав представників етнічних і расових меншин, біженців, нелегальних мігрантів, що виявляється у фактах дискримінації та перевищенні влади, зокрема у необґрунтованому застосуванні силових засобів. З метою ефективного запобігання подібним фактам порушень поліцією конституційних особистих прав і свобод людини у США намітилася тенденція до поєднання державного, внутрішньовідомчого та громадського контролю через діяльність добровільних асоціацій поліцейських та громадських організацій, що виявляють інтерес до правоохоронної діяльності. З метою вдосконалення системи державного та громадського контролю за діяльністю органів внутрішніх справ України пропонується внести відповідні зміни та доповнення до чинних законів України „Про міліцію”, „Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави” та до „Положення про місцеву міліцію”.

9. Вважається безпідставним повністю переносити на вітчизняний ґрунт всі складові американської правоохоронної системи, зважаючи на особливості державно-правового розвитку та специфічність традицій вітчизняних правоохоронних органів, структуру й динаміку злочинності, расово-етнічний склад населення тощо. Окремі елементи досвіду роботи поліції США можливо застосовувати в Україні в деяких службах і підрозділах органів внутрішніх справ на регіональному й місцевому рівнях, наприклад, розвиток місцевої міліції, в діяльності якої запроваджувати модель “комунального поліціювання”. Одним з найбільш перспективних напрямків використання досвіду діяльності поліції США щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини вбачається співпраця у сфері професійної підготовки персоналу на рівні спеціалізованих навчальних закладів із залученням державних коштів та грантів вітчизняних і міжнародних громадських організацій. Активізація співпраці у кадровій сфері зумовлює вдосконалення нормативної бази (Закон України „Про міліцію”, „Положення про Міністерство внутрішніх справ України”), що повинна регламентувати міжнародне співробітництво у сфері професійної підготовки та підвищення кваліфікації персоналу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Самотуга А.В. Поліція зарубіжних країн: розвиток вітчизняних правових досліджень // Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. – № 2. – С. 109-114.
2. Самотуга А.В. Англійська модель формування й раннього етапу діяльності сил правопорядку США // Держава і право: Зб. наук. пр. „Юридичні і політичні науки”. – Спецвип. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. – Т. 2. – С. 546-553.
3. Самотуга А.В. Федералізм та громадське самоврядування – чинник ефективної організації та діяльності сил правопорядку США щодо забезпечення прав і свобод людини // Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, – 2005. – № 2. – С. 256-266.
4. Самотуга А.В. Антинаркотична профілактика у США: досвід співпраці поліції, уряду та громадськості // Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, – 2003. – Спецвип. № 1. – С. 165-170.
5. Самотуга А.В. Права людини та боротьба з наркотизмом у США: огляд федерального законодавства // Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, – 2004. – Спецвип. № 2. – С. 110-118.
6. Самотуга А.В. Забезпечення особистих прав людини поліцією США: проблеми правового регулювання під час здійснення заходів боротьби з незаконним обігом наркотиків // Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ: Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, – 2005. – Спецвип. № 2. – С. 91-96.
7. Самотуга А.В. Громадський порядок і права особистості: сучасна стратегія діяльності поліції // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матер. XI регіональн. наук.-практ. конф. (3–4.02.2005, Львівськ. нац. ун-т ім. І. Франка, юрид. ф-т). – Львів, 2005. – С. 132-135.
8. Самотуга А.В. Службова безпека поліцейського США в механізмі забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина // Проблеми забезпечення особистої безпеки працівників ОВС та представників громадських формувань під час охорони громадського порядку: Матер. міжвуз. наук.-практ. конф., Донецьк, 26.03.2004. – Донецьк: ДЮІ МВС при ДонНУ, 2004. – С. 81-90.
9. Самотуга А.В. Взаємозв'язок проблеми прав людини з професійною освітою та науковими дослідженнями у розвитку поліцейських сил США // Світовий досвід підготовки поліцейських та його впровадження в Україні: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. (17.03.2006, м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 283-291.
10. Самотуга А.В. Особливості інституту обмудсмана у механізмі забезпечення прав і свобод людини у США // Право і суспільство: Наук. журн. – К.: Всеукр. фонд юрнауки АПС, 2006. – № 3. – С. 21-23.

АНОТАЦІЯ

Самотуга А.В. Особисті права і свободи людини у США та їх захист поліцією. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2007.

Систематизовано сучасні підходи до розуміння конституційних особистих прав і свобод людини, визначено їх структуру, місце в загальній системі прав і свобод та їх гарантії. Досліджено передумови становлення й розвитку особистих прав і свобод людини у США та їх конституційно-правове закріплення. Охарактеризовано особливості їх гарантій.

Проаналізовано конституційно-правовий механізм захисту поліцією США конституційних особистих прав і свобод людини. Досліджено історичні й правові аспекти, визначено й систематизовано функції, форми й методи діяльності, з'ясовано особливості відповідальності працівників поліції США за діяльність щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини.

Запропоновано зміни до законодавства України та шляхи використання досвіду поліції США в діяльності органів внутрішніх справ України щодо захисту конституційних особистих прав і свобод людини.

Ключові слова: конституційні особисті права і свободи людини, захист, США, поліція, функції, методи й форми діяльності, відповідальність.

АННОТАЦИЯ

Самотуга А.В. Личные права и свободы человека в США и их защита полицией. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2007.

Систематизированы основные подходы к пониманию конституционных личных прав и свобод человека, определены их структура, место в общей системе прав и свобод и гарантии их защиты. Исследованы предпосылки становления и развития личных прав и свобод человека в США и их конституционно-правовое закрепление. Охарактеризованы особенности их гарантий.

Проанализирован конституционно-правовой механизм защиты полицией США конституционных личных прав и свобод человека. Исследованы

исторические и правовые аспекты, определены и систематизированы функции, методы и формы деятельности, особенности ответственности сотрудников полиции США за деятельность по защите конституционных личных прав и свобод человека.

Предложены изменения в законодательство Украины и пути использования опыта полиции США в деятельности органов внутренних дел Украины по защите конституционных личных прав и свобод человека.

Ключевые слова: конституционные личные права и свободы человека, защита, США, полиция, функции, методы и формы деятельности, ответственность.

SUMMARY

Samotuga A.V. Personal rights and liberties of the man in the USA and their protection by police. – Manuscript.

The thesis is for candidate degree of law on speciality 12.00.02 – constitutional law. – The Odessa National Academy of Law, Odessa, 2007.

The basic approaches to modern understanding of concept of constitutional personal rights and liberties of the man are systematized. The contents of constitutional personal rights and liberties of the man is expanded: besides the right to life, to respect of human dignity, to freedom and personal inviolability, to inviolability of dwelling and privacy, to freedom of speech and press, it has been added the right to health and healthy environment, to private property, to education as free development of the personality, to ethnic identity and to free use of home language. The structure and the place of constitutional personal rights and liberties of the man in the general system of human rights and liberties, and their guarantees is determined.

The attention to ambiguity of understanding of “constitutional personal” and “constitutional civil” rights and liberties of the man in the Ukrainian and American law sciences is paid. It has been stated, that, according to the US law studies, civil rights means privileges to which a man may lawfully request governmental assistance. On the other hand, civil liberties means protections enumerated in the first ten amendments of the US Constitution aimed to protect the man against unreasonable intrusions in state action.

External and internal preconditions of becoming and development of personal rights and liberties of the man in the USA and their constitutional-legal embodiment are investigated. It has been concluded that the struggle for the independence of new states had its one of the main ground – to protect and fasten basic natural human rights.

Features of constitutional personal rights and liberties guarantees are characterized. Among normative-legal guarantees the leading role is played by the

Constitution and the Bill of Rights, then comes constitutions of the states; among institutional-legal guarantees – by the judicial branch of state power.

The constitutional-legal mechanism of the US police activity in protection of constitutional personal rights and liberties of the man is analyzed as the police is the most numerical on structure and performs the greatest volume of job to protect these rights and liberties.

Historical-legal aspects of the development of the US police through issues of human rights are investigated. The US police legislation consists of: federal Constitution, constitutions of the states, federal and state laws, the US Supreme Court rulings, and local police ordinances. It has been found that there is no special police act on federal and most state level.

Functions, methods and forms of the US law enforcement activity to protect constitutional personal rights and liberties of the man are determined and systematized. Among police functions are: patrol-administrative, detective, preventive, and special. The leading place is given to proactive activity through taking a new direction of law enforcement activity – community policing, that focuses on crime and social disorder through the delivery of police services that includes aspects of traditional law enforcement, as well as prevention, problem-solving, community engagement, and partnerships, requiring police and citizens to join together as partners in the course of both identifying and effectively addressing these issues.

Among methods of the US police activity to protect constitutional personal rights and liberties of the man the police assistance is determined as the most perspective method.

Features of the US police liability to protect constitutional personal rights and liberties of the man that includes disciplinary, civil and criminal liability, and also the control and the accountability of police before the state and a society are analyzed.

Changes in the Ukrainian legislation and the ways of use of experience of the US police in the Ukrainian law-enforcement activity to protect constitutional personal rights and liberties of the man are offered.

Key words: constitutional personal rights and liberties of the man, the USA, protection, the police, functions, methods and forms, liability.